

ГЕОГРАФСКА ЕФЕКТИВНОСТ, СПРАВЕДЛИВОСТ И СТРАТЕГИЯ – ОСНОВНИ ВЗАИМНИ ЗАВИСИМОСТИ

Марин Русев

СЪЩНОСТ И ЗНАЧЕНИЕ НА ЕФЕКТИВНОСТТА

Ефективността е универсално понятие, което отразява отношения между целенасочени усилия (изразходвана обществена енергия), очаквани и действителни резултати. Значението на ефективността се диференцира значително в зависимост от критериите, използвани в различни теоретични или приложни области.

Във физиката оценъчен предмет на ефективността са обем, топлина, енергия, съпротивление, динамика, радиация, светлина. Например технологичната ефективност сравнява резултати от функционирането на аналогични механизми. Конкретно измерение има енергийната ефективност, като за оценката ѝ се използват предимно технологични, технико-икономически или финансово-икономически критерии, засягащи производството или потреблението на енергия.

В математико-статистически и комуникационен смисъл ефективността е пряко свързана с минимизиране времето за пренос и обработка на информацията.

Управленската ефективност съотнася поставените цели, постигнатите резултати и изразходваните за това обществени ресурси. Ефективно е това управление, което постига предварително формулираните цели с минимални разходи на обществена енергия, измерени с капитали, труд, време или други показатели.

В стопанската област ефективността традиционно съотнася степента на усвояване на ресурси с крайния производствено-разпределителен резултат при използване на динамично изменящи се предимно капиталови критерии и показатели. Като резултативни се използват производствената и производствено-технологичната ефективност, в които се влага материално-веществен смисъл, кореспондиращ със социално-икономическата активност в първичния и вторичния стопански сектори. При обслужващите дейности на третичния сектор се използват конкретни аспекти на ефективността – алокативна (разпределителна), бюджетна, търговска, инвестиционна и др.

В универсално индикативно отношение най-често използвана е финансово-икономическата ефективност – съотношение между стойност на вложените

в производството ресурси и стойност на крайния продукт. Оптимална ефективност се постига при такова използване на производствените ресурси, което води до увеличаване на създадените блага (стоки и услуги). По-ефективна е тази стопанска организация, при която с минимални разходи се постига максимално производство на блага. Финансовите критерии за ефективност имат предимно кратко- и средносрочна значимост, поради влошаване на сравнителната им съизмеримост в дългосрочен аспект.

Както на макро-, така и на микроикономическо ниво ефективността може да се стимулира с променлив успех в зависимост от степента на влияние на държавата и други институционални механизми в либералното или социалното пазарно стопанство. Дълго време приоритетна задача на политическата икономия (икономикс) е минимизиране на използваните природни ресурси и труд в натурално или еквивалентно изражение за единица краен продукт.

Главна същностна характеристика на модерното отношение към въпросите на ефективността е нейното прилагане както спрямо производствената, така и спрямо непроизводствената сфера на стопанството, а в по-широк смисъл – спрямо общественото разделение на труда като цяло.

През втората половина на ХХ век все по-голяма роля играят социалните и екологичните аспекти на ефективността, които се отличават с предимно средно- и дългосрочна времева детерминираност. Един от основните качествени стопански корективи в това отношение е социално-икономическата ефективност. В нея са заложени индикатори и показатели като заетост/безработица, условия за труд и отдих, здравен статус, производствена квалификация, доходи на заетите, резултати от провеждането на социални програми и други. Успоредно с това все по-често се прилага и оценка на еколого-икономическата ефективност. Чрез нея финансови и социални ефекти се съотнасят към количествени и качествени антропогенни изменения на околната среда, а като първостепенен техен измерител се налагат средствата, необходими за противодействие на неблагоприятни екологични тенденции.

Комплексното използване на финансови, социални и екологични критерии и показатели при отчитане на стопанската ефективност създава възможности за оптимизиране на общественото развитие. Конкретен пример е модернизиране на методологичните подходи и критерии за оценка степента на неговата интензификация (Р у с е в, 2008, с. 82,144). Това стимулира обогатяване на изследователските техники с критерии от неикономическо естество, засягащи въпроси на жизнения стандарт, социалната справедливост и моделите за социално сътрудничество (мултиетническо, публично-частно), механизмите на местно самоуправление, прехода към устойчивост на развитието, регионалната политика и много други. Формира се принципно нов информационно-методологичен инструментариум за изследване динамиката на природно-социалните системи (Д и м о в, 1994, 1999, 2005). Използва се все по-широк набор от индекси, коефициенти и скали за оценка на ресурсопотребление, качество на живота, прогрес, богатство, щастие, равенство, бизнес среда, икономическа свобода, степен на интернационализация, инвестиционен климат и много други.

РЕГИОНАЛНА, ГЕОГРАФСКА И ГЕОЕКОЛОГИЧНА ЕФЕКТИВНОСТ

Регионалната ефективност е по-конкретно от обектна и по-общо от предметна гледна точка понятие. Тя отразява ефектите върху общественото развитие вследствие на целенасочено провеждана политика или хаотично действащи процеси в определена географски обособена част от пространството – природни, социално-икономически, административно-териториални, планови, целеви, проблемни региони, селища и др. В най-широк предметен смисъл регионалната ефективност освен до икономически може да се отнася и до разнообразен спектър от културни, политически и екологични процеси.

Проблемите на регионалната ефективност са свързани с общоприети политико-икономически постановки за общественото разделение на труда и териториалната организация на обществото. В качеството на производни и съподчинени трябва да се приемат териториалното разделение на труда, териториалната организация на стопанството и социално-икономическата специализация. При това ефективността от микроикономическото териториално разположение, респективно от териториалната специализация, е в пряка права и обратна обективна връзка с макроикономическата териториална организация. От тази гледна точка основна цел на икономическата география (респ. регионалната икономика) е приоритетно достигане икономия на природни ресурси и труд в натурално или еквивалентно изражение за единица краен продукт в определена територия.

Методите, критериите и показателите за оценка на регионалната ефективност имат предимно сравнителен пространствено-географски характер. Едни от най-често използваните математически способности за това са свързани с извеждането на специфични индекси и коефициенти на локализация, концентрация, рангова корелация, комплексност, отвореност (външна зависимост) на стопанството, достъпност, функционалност и др. Свързани са с формулировки на изследователи като P e a r s o n (1901, 1913, 1917), S p e a r m a n (1904), L o g e n z (1905), G i n i (1912) и др. Повечето от тях пряко кореспондират с изследвания на класиците в икономическата география и регионалните науки.

Традиционно най-често използваният смисъл на регионалната ефективност е финансово-икономическият. По-тясното му тълкуване е свързано с преките кратко- и средносрочни микроикономически ефекти в конкретна част от стопанското пространство. Чрез тях финансово-икономическата ефективност придобива статут на единствен критерий за регионална ефективност, а финансовият резултат е единственият ѝ измерим показател.

Поставена на по-широка методологична основа регионалната финансово-икономическа ефективност се разглежда като водещ индикативен критерий на комплексната макроикономическа ефективност, а финансовите резултати се използват като приоритетен представителен показател при измерване на регионалната ефективност. Според Д и м о в (1989), независимо от традиционната икономическа детерминираност на ефективността, комплексното ѝ разглеждане се обосновава най-пълно и цялостно чрез районирането като основен географски метод.

Регионалната ефективност е функция на взаимодействието между икономическа, социална и екологична ефективност. Това дава основание на Д и м о в

(1984) да я определи като тримерна величина. По този начин тя играе ролята на свързващо звено между отрасловата ефективност, от една страна, и комплексната стопанска ефективност, от друга. Така сложният предметен и обектен смисъл на посоченото взаимодействие създава методологични предпоставки за оценка и анализ на обобщаващото понятие географска ефективност.

При игнориране на пространствената компонента подобна цел предопределя и същността на икономическия анализ, особено в микроикономиката. В тази връзка е необходимо ясно разграничаване на двата еднакво значими научни подхода. Икономическата наука отдава традиционно по-голямо значение на икономията на овеществен абстрактен труд, приел формата на физически капитал (К о л о с о в с к и й, 1958). Икономическата (социално-икономическата) география усложнява оценката на ефективността чрез комплексно отчитане както на овеществения, така и на неовеществения (потенциалния) обществен или природен капитал. В нея се борави с предимно трудно съпоставими критерии и показатели за стойностно изражение на природен и социален капитал, (не) равновесно състояние на околната среда, разходна норма за противодействие на неблагоприятни екологични процеси и др. Всичко това в много по-пълна степен мотивира географската наука при решаването на проблеми, свързани с един от водещите съвременни изследователски акценти – геоекологичната ефективност.

Геоекологичната ефективност е по-скоро имагинерен критерий, отколкото реално измерим показател. Съчетава особеностите на обектния пространствен подход и предметната същност на екологията като мултидисциплинарен проблем – природен, икономически, технологичен, социален. Като цяло нейното дефиниране кореспондира с модерни аспекти при комплексната оценка на регионалната стопанска ефективност. Един от основните ѝ приоритети е свързан с извеждане екологичната цена на общественото развитие в определен регион. Ключови методологични подходи и механизми на геоекологичната ефективност са пространствените географски концепции за природноресурсни, енергопроизводствени, отраслови и дифузни цикли, основаващи се на утилизация, рециклинг и балансирано използване на възобновяеми ресурси. Същевременно те са в пряка връзка с развитието на класически и модерни интердисциплинарни научни концепции като институционализъм, утилитаризъм, енвайроментализъм, устойчиво развитие.

Оценката на геоекологичната ефективност има приложно значение при формулиране целите, задачите и механизмите на прехода към устойчиво развитие. Ролята на производни изследователски подходи през последните години, имащи отношение към оценката на геоекологичната ефективност, играят редица модерни концептуални акценти – екосистемни услуги, екологичен отпечатък, екологичен одит, пазар на емисии и др.

ТЕРИТОРИАЛНА СПРАВЕДЛИВОСТ И ГЕОСТРАТЕГИЯ

Субективизмът при комплексната оценка на ефективността от гледна точка на общественото (отраслово и териториално) разделение на труда се отличава с относително висок конфликтен потенциал, който може да се анализира в два

основни проблемни разрези. Първият е пряко свързан с концептуалните основи на териториалния/регионалния егоизъм. В основата на втория са реципрочни проблеми на сравнителната териториална/регионална (не)справедливост на високи йерхични пространствени географски нива.

Пространствената интерпретация на фундаменталната категория справедливост се базира на аксиоматичната теза, че цивилизационното развитие и достигнатата степен на обществено благосъстояние се отличават с ясно изразена диференциация по отношение на индивиди, социални групи или общности в различни по облик части от географското пространство. Нейната комплексна предметна същност отчита сложно съчетание на широка гама от фактори – културни, политически, социални, правни, икономически, екологични.

Понятието териториална справедливост е въведено за първи път през 1968 г. от британския географ D a v i e s (1968). Впоследствие темата се анализира от автори като H a r v e y (1973, 1996), K i r b y, P i n c h (1983), S m i t h (1994), L o w, G l e e s o n (1998), B u l l a r d, J o h n s o n (2000). Те допълват класически юридически постановки с пространствени критерии, като отделят особено внимание на социалния статус по отношение на географска достъпност до работа, образование, природна среда, здравеопазване, комуникационни услуги, правна защита, обществени програми. Човешките права са представени като независещи от местоположението, а равноправието – като географски проблем. У нас проблемите на териториалната справедливост се третира от M i l k o v a (2005) и M и х а й л о в (2006).

В основата на териториалната несправедливост стоят предимно исторически наследени природни или обществени диспропорции. От тази гледна точка териториалният егоизъм е само един от субективните фактори, мултиплициращи обективно съществуващата географска диференциация между страни, народи и региони. Комплексното им влияние поражда въпроси, свързани със сигурността и редица клонове на обществените науки. Като примери в гравитационното поле на обществената география могат да се посочат културната и политическата география, както и десетки свързани с тях интердисциплинарни направления.

Научната същност на културната география е свързана с фундаментални научни категории като цивилизация, история, общество, култура, стопанство (икономика) и поведение в контекста на техните пространствени измерения. Политикогеографската им интерпретация има относително по-тесни рамки, свързани с пространствената конкретика на отношения като: политическо устройство, хоризонтална и вертикална структура на властта, форми на управление (самоуправление), глобални и регионални интереси, географска справедливост (географски егоизъм) и пр. Същевременно те са исторически предопределени, тъй като са в процес на непрекъсната трансформация.

В зависимост от обекта и предмета на изследване към политическата география условно могат да се причислят геополитиката, геостратегията, поведенческата (в частност електоралната) география, както и отделни фрагментарни направления от историческата, военната и културната география (например етноконфесионална), конфликтологията, странознанието, местното самоуправление, административно-териториалното устройство, регионалната политика и др. Конкретно за регионалната политика могат да се дадат по-детайлни при-

мери като форми на проявление, свързани с регионалните/пространствените механизми на инфраструктурната, инвестиционната, данъчната, митническата, социално-демографската (наталистична, културна, образователна, етническа, религиозна) политика.

Съвременната геополитика засяга културно-политическото и социално-икономическото взаимодействие между пространствени общности с различен географски обхват. Сред основните ѝ задачи е да определи мястото и ролята на отделните държави в съвременните цивилизационни процеси на глобално, регионално и локално ниво. Като производни могат да се определят проблемите на възможно най-широко дефинираното и многоаспектно понятие сигурност – социална, демографска, икономическа, продоволствена, енергийна, екологична, политическа, военна, информационна, технологична и пр. Като най-значими акценти в това отношение могат да се посочат изследванията на интеграционни и дезинтеграционни процеси, както и провеждането на стратегическо (средно- или дългосрочно) планиране на стимулиращи или противодействащи им политики.

Един от модерните подходи спрямо геостратегията е дефинирането ѝ като приложно направление на геополитиката. Това дава възможност всяка териториална общност да бъде оценена посредством механизмите и ефективността на нейната геостратегия. В качеството на основен критерий традиционно се използва националният интерес. Задълбочаващите се през последните десетилетия интеграционни аспекти на регионалната тематика налагат нови концептуални критерии, свързани с географските аспекти на ефективността и справедливостта. Те са свързани с разпределението на природни, демографски и капиталови ресурси, както и с пространствено диференциация се краен ефект при използването им. Във вътрешнодържавен план, например, географските аспекти на комплексната стопанска ефективност са основен коректив на регионалното развитие и провежданата регионална политика.

Приложните аспекти на геостратегията създават възможности нейната същност да се разглежда в две основни направления по отношение на пространствените политически субекти и обекти:

- Външнополитическо с акцент върху отношенията между отделни държави, междудържавни интеграционни съюзи, континентални или културно-цивилизационни общности;
- Вътрешнополитическо, засягащо културно-политически отношения, териториално устройство, регионално развитие и механизми на регионалната политика в определена страна (държава, зависима територия, автономна област, административна единица).

Механизмите на регионалната политика са пряко обвързани с механизмите на геостратегията, въпреки че е прието последната да се разглежда в по-широки пространствени измерения. Комплексното изследване на електоралните географски процеси, административно-териториалното и инфраструктурното устройство, проблемите на местното самоуправление, състоянието на околната среда и механизмите на регионалната политика видоизменят традиционния смисъл на геостратегията, като му придават нарастващо вътрешно пространствено значение. Географската ефективност и справедливост са сред основните качествени критерии при оценката на вътрешния геостратегически мениджмънт и свързаната с него регионална политика.

ЛИТЕРАТУРА

- Димов, Н. За същността на районната (географската) ефективност на промишленото производство. – Изв. на БГД, XXXII, 1984.
- Димов, Н. География на химическата промишленост в България. С., 1989.
- Димов, Н. Географските системи: еволюция, самоорганизация и управление. – В: Теоретични проблеми на географското познание. В. Търново, 1994.
- Димов, Н. Теоретични перспективи на географската наука. – Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“, кн. 2 – География, т. 89, 1999.
- Димов, Н. Векторите в теоретичния анализ на географската наука. – В: Трети международен географски конгрес. София, Скопие, 2005.
- Колосовски, Н. Основы экономического районирования. М., 1958.
- Михайлов, В. Регионалната справедливост: същност и приложни аспекти. – Понеделник, бр. 7/8, 2006.
- Русев, М. Обществена география. С., 2008.
- Bullard, R., G. Johnson. Environmental Justice: Grassroots Activism and its Impact on Public Policy Decision Making. – The Journal of Social Issues, 56 (3), 2000.
- Davies, B. I. Social Needs and Resources in Local Services. London, 1968.
- Gini, C. Variabilità e mutabilità. Bologna, 1912.
- Harvey, D. Social Justice and the City. London, 1973.
- Harvey, D. Justice, Nature and the Geography of Difference. Oxford, 1996.
- Kirby, A., S. Pinc h. Territorial Justice and Service Allocation. – In: Progress in Urban Geography. New Jersey, 1983.
- Lorenz, M., Methods of measuring the concentration of wealth. – Publications of the American Statistical Association. 9, 70, 1905.
- Low, N., B. Gleeson. Justice, Society and Nature. An Exploration of Political Ecology. London, 1998.
- Milkova, K. Territorial Justice and Regional Policy. – In: Human Dimensions of Global Change in Bulgaria. First International Conference. Sofia, 2005.
- Pearson, K. On lines and planes of closest fit to systems of points in space. – Philosophical Magazine, 11, 1901.
- Pearson, K. On the Probable Error of a Coefficient of Correlation as Found From a Fourfold Table. – Biometrika, 9, March, 1913.
- Pearson, K. On the Probable Error of Biserial η . – Biometrika, 11, May, 1917.
- Smith, D. Geography and Social Justice. Oxford, 1994.
- Spearman, C. h. The proof and measurement of association between two things. – American Journal of Psychology, 15, 1904.

*Геолого-географски факултет при СУ „Св. Кл. Охридски“
rusevm@abv.bg*

GEOGRAPHICAL EFFICIENCY, JUSTICE AND STRATEGY – MAIN RELATIONSHIPS

M. Rusev

(S u m m a r y)

The traditional economic importance of effectiveness is associated predominantly with financial criteria and indicators, which are indued with significance of universal essence. Social and ecological aspects of complex economic effectiveness have gained increasing significance during the last decades. Its particular spatial projection transforms into geographic effectiveness which reverberates a multifarious spectre of criteria and indicators. Geographic effectiveness has a direct relation to the issues of geographic egoism, geographic justice, internal geostrategic management, as well as local self-government, regional politics and territorial division.